

OSMANLI MALİYESİNDE XVII. YÜZYILIN İKİNCİ YARISINDAKİ «İMDADIYYE» UYGULAMALARI

Yavuz CEZAR

I. GİRİŞ: Konunun mahiyet ve önemi/Araştırmanın amacı

Osmanlı mali tarihinde, zaman belirtmeden ve yan bilgiler verilmeden «**imdadıyye**» ve hatta buna bir de sıfat eklenerek «**imdad-ı seferiyye**» denildiğinde tam olarak nasıl bir mali uygulamanın söz konusu olduğunu kestirmek mümkün değildir. Zira, bu terimin henüz tatmin edici araştırmalara konu edilmiş olması bir yana, Osmanlı maliyesinde aynı terimle ifade olunmalarına rağmen, mahiyetleri bakımından birbirinden çok farklı imdadıyyelerin varlığı da bir gerçektir. Nitekim, örneğin XVIII. yüzyılda uygulanmasına geçilen ve eyalet ve sancak mu-tasarrıflarına bir gelir olarak tahsis edilen «**imdad-ı seferiyye**» ler, bir önceki yüzyılın imdad-ı seferiyyesinden tamamen farklı bir niteliğe sahip olup, «**imdad-ı hazariyye**» ile birlikte ele alınması gereken ayrı bir mali kurumdur. Öte yandan, Osmanlı maliyesinde «**sefer akçesi**», «**îâne akçesi**», vs. adları altında diğer bazı uygulamalara da rastlanır ki, bunlar da adları farklı olmakla birlikte burada incelenen imdadıyyeler ile aynı özellikleri gösterir.

O halde, önce bir terminoloji sorunuyla karşı karşıyayız demektir. Gerçekten, imdadıyyeler konusunda analitik bir çalışmaya girmeden önce yapılacak ilk iş farklı imdadıyyelerin mahiyetlerini açığa çıkarma olmalıdır. Bu çalışmada da, XVII. yüzyılın ikinci yarısında görülen imdadıyye uygulamaları ele alınacak ve her biri gözden geçirildikten sonra bu tip imdadiy-

yenin genel bir tanımı yapılmaya çalışılacaktır. Amaç, tüm imdadiye uygulamalarının eksiksiz bir listesini çıkarmak değildir.

Ele alınan dönem XVIII. yüzyıl öncesine ait olduğundan, bu yıllarda eyalet ve sancak mutasarrıflarını ilgilendiren imdadiye uygulamalarına rastlanmaz. Ancak bu demek değildir ki, bu makale sonucunda tanımı yapılacak imdadiye tipine XVIII. yy ve sonrasında da rastlanmaz.

Gözden geçirilecek imdadiyelerin genelde «sefere yardım parası» niteliği taşıdığına tarihçilerin pek meçhulü olmadığını peşinen açıklamakta yarar var. Ancak, bu ön bilginin pek kısıtlı olduğu ve toplanan paraların kimselerden, nasıl, hangi koşullarla, ne kadar toplandığı ve nereye teslim edildiği gibi soruların da cevaplanması gerektiği açıktır. Diğer bir ifade ile, bir hibe mi, yoksa vergi mi söz konusudur? Uygulama genel mi, kısmi midir? Ya da bir iç borçlanma olayı ile mi karşı karşıyayız? Eğer öyle ise, bu cebri mi, yoksa ihtiyari midir?

İşte bu çalışma, bu basit fakat önemli sorulara cevap getirme ön amacını gütmektedir. Bu ön amaç gerçekleştiğinde XVIII. yüzyıla özgü diğer tip imdadiyelerin incelenmesi için de terminoloji sorunu çözümlenmiş olacak ve o zaman tanım ve kanıtları üzerinde uzun uzadıya durmadan eyalet ve sancak mutasarrıflarına tahsis olunan imdadiyelerin doğrudan analitik incelemesine geçilebilecektir (1).

II. ÇEŞİTLİ İMDADIYİYE UYGULAMALARI

1. 1656 yılı imdadiyesi

Bu uygulama IV. Mehmed'in saltanatının (1648-1687) ilk yıllarına rastlar. Bu sırada, bir önceki padişah İbrahim zamanında başlamış olan (1645) ve Osmanlı tarihinin en uzun savaşı di-

(1) Bu tür imdadiyeler hakkında daha önce bir bildiri sunmuştum: Yavuz Cezar, Osmanlı Mali Tarihinde İmdad-ı Seferiyye ve İmdad-ı Hazeriyye isimli Vergiler. Bildiri Özetleri, Ankara 1977, s. 37-38. (First International Congress on the Social and Economic History of Turkey, Hacettepe Üniversitesi).

ye anılan —25 yıl sürmüştür—, Venedik'le Girit savaşları bütün şiddetiyle devam etmektedir. Öte yandan Anadolu'da celâli isyanları başlamış, İstanbul'da ise 1648-1656 yılları arasında gerek esnaf ve gerekse ocak ağalarının sebep olduğu çeşitli ayaklanmalar meydana gelmiştir. Padişah ise henüz genç ve tecrübesiz olup, en büyük tutkusu avlanmaktır (1).

Genel durum böyleyken, bir de donanmanın Çanakkale Boğazı önünde yenilgisi (Haziran 1656) ve Limni ve Bozcaada'nın elden çıkması bunlara eklenince, âcil tedbirler alınmak üzere harekete geçilir. Genel istek karşısında Padişah Üsküdar'da avı bırakıp İstanbul'a geçmek zorunda kalır ve durumu görüşmek için Yalı köşkünde bir meşveret meclisi toplanmasını emreder.

Aralarla birkaç gün devam ettiği anlaşılan bu toplantıda (Eylül 1656) savaşın gidişatı ve mali zorluklar hakkında çeşitli müzakereler cereyan eder ve nihayet çeşitli kararlar alınır. Alınan kararlar arasında ileri gelen devlet adamları ve zenginlerden **imdadiyye** adı altında para toplanması da vardır (2).

Tarihçi Nâima, Tarih-i Gılmani yazarı Mehmed Halife'ye atfen (3) bu konuda verdiği bilgide şöyle der:

«...ol akd olınan meclis-i meşveretde selâtin ve âyan ve erkân ve mütemevviller hallerine göre birer mikdar şey verilmek tedbir olunmuşdı. Ve ol cihetle herkesden imdadiyye cem' idüb, lâkin cümlesi yüz bin guruşu tecâvüz itmemekle vezir-i âzam sefer-i hümâyûn mühimmâtını kemayenbagi görmek hidmetini taahhüd idemeyüb izhâr-ı acz itmışdi...» (4)

Sonuç olarak, hazırlık yapılmasını ve sefere bizzat iştirak edeceğini açıklayan padişaha, bütün tedbirlere rağmen hazinenin çok kötü durumda olduğu ve ancak iç hazineden

(1) Tafsilat için bk. M. Cezar, Mufassal Osmanlı Tarihi, c. IV, (İstanbul 1960), s. 2000 vd.

(2) Nâima, c. 6 (İst. 1283), s. 215; Belin, Türkiye İktisadi Tarihi Hakkında Tetkikler, s. 155; Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, c. 3, b. 1, s. 305; Cezar, a.g.e., s. 2044.

(3) Krşl. Tarih-i Gılmanî (Yay.: Kâmil Su, İstanbul 1976), s. 61.

(4) Nâima, c. 6, s. 215-216.

kendisi yirmi bin kese borç verirse bunun mümkün olabileceği söylenmiştir.

Nâima, imdadiyye adı altında yüz bin guruşa yakın para toplandığını söylüyorsa da, aslında ne kadara gereksinme duyulduğu hakkında bilgi vermiyor. Toplananın yeterli miktara erişmediği ifade edilmektedir. Öte yandan toplanan paraların nasıl ve nerelere sarfedildiği hakkında da bilgimiz yoktur.

Toplandığı söylenen yüz bin guruşa yakın paranın miktar olarak ne ifade ettiğine gelince: Nâima, guruşun niteliği hakkında bilgi vermemiştir. Fakat o tarihlerde kâmil guruş 80, esedi guruş da 70 akçe üzerinden tedavüle ayarlanmıştı. Ancak, fiiliyatta 120 akçe üzerinden hesap yapanlar vardı. Örneğin sadrazam Süleyman Paşa kul mevâcibini öderken bu yolu seçmişti (1).

Böylece toplanan imdadiyyenin kabaca 12 milyon akçe tutarında bir meblâğ ettiği söylenebilir. Bu para 1656 yılında toplanmıştır. 1652 yılına ait olup, Tarhoncu bütçesi diye anılan Hazine-i Âmire hesaplarında merkezi devlet bütçesinin yıllık gideri 676 milyon kûsur akçedir. Bütçenin 175 milyon akçeden fazla açığı vardır (2). Toplam giderlerin 397 milyon akçesi maaş olarak kapukuluna gitmektedir. Bunun içinde sadece yeniçerilere ödenen mevâcib tutarı 167,7 milyon akçedir. Şu hale göre, yukarıda imdadiyye adı altında toplanan paranın sadece yeniçerilerin değil bir yıllık, bir kıst (üç aylık) mevâcibini bile karşılamaktan uzak olduğu anlaşılmaktadır.

2. 1687 yılındaki (H 1098) imdadiyye uygulaması

Bu uygulama 1687 yılının hemen başına rastlar ve IV. Mehmed'in saltanatının son yılı içindedir. IV. Mehmed tahttan 1687 nin Kasım'ında inmiştir.

(1) Tarih-i Gilmânî, s. 50, Nâima, c. 6, s. 138.

(2) Tarih-i Gilmânî, s. 40-47; Barkan, IFM, c. 17, no: 1-4, s. 327.

1656-1687 yılları arası büyük ve uzun savaşlar dönemidir: 1663-64'de Avusturya, 1672-76'da Lehistan, 1678-81'de Rusya ile, 1683-1699'da tekrar Avusturya ile savaşlar yapılmıştır. Bu dönem içinde, özellikle 1683 Viyana kuşatması ve bozgunu imparatorluğu her bakımdan büyük ekonomik ve mali sorunlarla karşı karşıya bırakmıştır (1).

Büyük sorunlardan biri de hazinenin nakid para gereksinimi idi. Bu, yıllardır süregelen savaşların gerektirdiği ek harcamaların doğal bir sonucu idi. Ayrıca faal nüfusun yıllarca savaş alanlarına çekilmesi, vergi tahsilatında da zorluklar çıkarmış olmalıydı. Nitekim 1687 yılı başında kapukulunun birikmiş olan dört kıst (bir yıllık) mevâcibi verilemez duruma gelmişti (2). Bunun üzerine padişahın emriyle ilmiye mensuplarından imdadiye istenmesi yoluna gidildi:

«...vezir-i âzam arzıyla padişah hazretleri kaymakam paşaya hatt-ı hümâyûn yazub mütfi efendiden aşağı pâyede olan müderrisine varınca ulemadan imdadiye akçe taleb buyurdular...» (3).

Fakat ilmiye mensupları bu isteği hoş karşılamadı. Tarihçi Silahdar'ın ifadesiyle: «...Bu nasıl işdir? Eski köye yeni adet mi korlar? Bu olmamıştır...» diyerek muhalefet ettiler. Sadaret kaymakamı kendilerine: «...padişahımız her birinizi vûsat-i haline göre imdadiye akçe taleb buyurdular. Ne dersiniz?» diye sorduğunda cevapları şöyle oldu:

«...kırk yıldır padişahlık eder. Havây-ı nefesine uyub beytül-mâl-i müslimini bî-mânâ kasırlara, âli bina-

(1) Silahdar Tarihi, c. 2, s. 243.

(2) «...devr ü dirâz seferlerden içer ve taşra hazinede akçe kalmayub, reâyâ dahi berbad olmağa mal-i padişahi tahsilden kalup, kul ulufesi tek-milinde külli usret çekliidiğinden, dört kıst mevâcib asılıub kalmağa patırdı çoğaldı...» Silahdar, c. 2, s. 262.

(3) Silahdar, c. 2, s. 262-3; krşl. M. Cezar, a.g.e., c. 4, s. 2186.

lara sarf-ı itlaf edeceğine bu günleri fikr idüb imsak etmek gerek idi. Biz bir alay fukarayız. Arpalık nâmına verdikleri kaza mevtimeze bile yetmez, nerede bulub verelim? İstanbul'da bu denlü ehl-i hıdmet ribahorlar var, anlardan alın. Bu ana değın bu teklif olmamıştır...»

Bu ifadelerden ilmiyye mensuplarının imdadiyyeye iştirake mali olanaklarının elvermediği ortaya çıkmaktadır. Ayrıca bunu bir «yeni adet» olarak nitelemelerine bakılırsa, daha önceki uygulamalarda kendilerinin imdadiyye akçesinden muaf tutulmuş oldukları anlaşılır. Nitekim onlara göre imdadiyye akçesi vermesi gerekenler İstanbul'daki faizcilerdir.

İlmiyye mensuplarının bu muhalefeti karşısında, kendilerinden tahsili düşünülen imdadiyye akçesinden vazgeçilmiştir. Fakat bunun üzerine yeni bir hatt-ı hümâyûn yayınlanmış ve şehir halkının zenginleri ile iş sahiplerinden zorla para toplanmıştır. Bu işle görevlendirilen memurlar kapı kapı, mahalle mahalle dolaşıp, istenileni zorla tahsile büyük gayret sarfetmişlerdir.

«...ehl-i hıdmet olub ve bâ-husûs sükkân-ı şehirden mütemevvil olanların malların birer takrib ile cebren kalîl ve kesîr vüs'at-i hallerine göre buyrıldılar ile üzerlerine ta'yin olınan Bakı kulları ve Divan çavuşları köşe-be-köşe, mahalle-be-mahalle bulub, tahsil idüb, yük yük kaymakam paşa sarayına isal...» (1).

Ne var ki, Silahdar'ın verdiği bilgiye göre toplanan paranın çoğu uygun yerlere sarf olunmayıp, çar çur edilmiştir.

Bu arada H 1098 yılının ilk aylarına ait bilgi veren vak'anüvis Raşid Efendi ise tüm ülkeye şâmil, geniş kapsamlı bir imdad-ı seferriyye uygulamasından söz eder (2). Yukarıda Silah-

(1) Silahdar Tarihi, c. 2, s. 263.

(2) Raşid Tarihi, c. 1, s. 496.

dar Tarihi'nden nakledilen olaylarla, Raşid'in anlattıkları aynı döneme rastlamaları itibariyle, bu bilgileri birbirinin devamı ve tamamlayıcısı olarak kabul etmek yerinde olur (1).

Geniş kapsamlı bu uygulamaya gelince: Raşid Efendi'nin verdiği bilgilere göre:

Birkaç yıldan beri dört tarafta devam eden savaşların uzaması sebebiyle asker ve mühimmat tedariki için ne hazinedeki mevcut para ve ne de olağan gelirler (irâd-ı muayyen) bunları karşılamaya yetecek durumdadır. Çaresiz kalmıştır. Bunun üzerine ülkenin ileri gelen kişileri ve tüccarından «bir mikdar akçe istikraz» olunmasına karar verilir. Sonuç olarak:

«...İstanbul'dan 1500 kise ve Bursa'dan 200 kise ve Mısır'dan 350 kise ve Bağdad ve Basra'dan 150'şer kise ve sâir bilâddan dahi buna kıyas ile ve vülât-ı elviyye ve eyalet olan vüzerây-ı izâm ve mirmirân-ı kirâmın her birinden dahi birer mikdar akçe imdadiyye tahsil olunmak için evâmir-i aliyye tahrir ve taraf taraf mübâşirler ta'yin ve tesyir olındı. Sultanlar mutasarrıfe oldukları haslar yazularının nisıfları dahi hesab olunub 100 yük akçeye bâliğ olmağla, kethücdaları yedinden teslim-i hazine olmak üzere ferman olındı.»

3. 1687 yılı sonundaki (1099 H) imdadiyye uygulaması

Bu uygulama II. Süleyman'ın tahta çıktığı ilk aylara rastlar. II. Süleyman 8 Kasım 1687'de padişah olmuştur.

Avusturya ile savaş devam etmekteyken, bir kısım asker cepheyi bırakarak İstanbul'a doğru yürüyüşe geçmişti. Amaç-

(1) Belin, adı geçen eserinde sadece bu ikinci imdadiyyeden söz etmiş ve bunu «câbri istikraz» olarak nitelmiştir. Uzunçarşılı ise (Osmanlı Tarihi, c. 3, b. 1, s. 498) her iki uygulamayı birleştirerek tek bir olay şeklinde yorumlar.

ları IV. Mehmed'i tahtan indirmektir. Bu arzularında başarıya ulaştılar. Ancak, geri dönmeyip yeni padişahın birikmiş mevâciblerini ve padişahların tahta geçişlerinde verilmesi adet olan cülus bahşişlerini istemek üzere İstanbul'da kaldılar. İstekleri arasında bazı idarecilerin başları da vardı.

Bu etkin baskı grubu karşısında idareciler zor durumda kaldı. Zira hazinenin olanakları bu mali yükü karşılayacak durumda değildi. Bir süre karşılıklı pazarlıklar yapıldı. Fakat askerlerin diretmesi karşısında, bazı ocak mensuplarının birikmiş olan beş kıst mevâcibiyle terakki ve cülus bahşişlerinin verileceği kendilerine vaad edildi.

İşte bu vaadin yerine getirilebilmesi için başvuru çeşitli mali tedbirler arasında halktan imdadiyye toplanması olarak da vardı (1).

İmdadiyye toplanmasından önce gözler yardım ümidiyle iç hazineye çevrilmişti. Fakat buradan da artık nakit para teminine olanak kalmamıştı. Bunun üzerine iç hazine ve kilerdeki kıymetli madeni eşya Darbhâne'ye gönderilerek paraya tahvil olundu. Bu işlemle 800 vakiyye gümüş ve 150 vakiyye altın, paraya çevrilmiş oluyordu. Ama yetmedi. Sonra Has Ahır'dan da bir o kadar eşya çıkarılıp, para kesildi, yine yetmedi. Bu durum karşısında, devam eden savaş için cebhane ve mühimmat gereksinimleri de gözönüne getirilerek «vükelây-ı devlet»in onayıyla «âyandan, rızasıyla olsun ve olmasun birer mikdar imdadiyye» istenmesine oy birliğiyle karar alındı. Buradan sağlanacak parayla hem «asker sıkletin def' ideriz ve hem mühimmât-ı sefer düzeriz» diye düşünüyorlardı.

İstenen imdadiyye akçesinin toplanması zorba sipah ağalarına sipariş olundu. Elleri tahsil fermanları verildi. Bunlar, Silahdar Tarihi yazarı Fındıklı Mehmed Ağa'nın verdiği bilgiye göre, yüzden fazla adama bölükbaşılar gönderip, onları ge-

(1) Silahdar Tarihi, c. 2, s. 306; M. Cezar, a.g.e., c. 4, s. 2205.

tirtip «Hazine-i Âmir'e yardım edin deyu ciğerlerin doğradılar». Bu arada çok kişiyi öldürüp, zincire vurdular ve halka yapmadıkları kötülük de kalmadı.

Para tahsili için gittikleri yerlerin başında, o sırada kendisi hapiste olan Fazlı Paşa'nın sarayı vardı. Sonra Hekim-başı Mustafa Efendi, Münecim-başı Ahmed Efendi, Haseki Ali Ağa, kapu ağalığından çıkma Hacı İbrahim Ağa, kılarcı-başılıktan çıkma Arap Ali Ağa, Gazanfer Ağa, İstanbul Ağası Mehmed Ağa, Matbah Emîni Ahmed Efendi ve oğlu Musaddık Mehmed Efendi, İç Hazine-başı Koyun Mehmed Ağa'lardan tahsilat yapıldı. Ayrıca, İstanbul bezirganları, navluncular ve bezazistan hocaları da (esnafı) ister müslüman, hıristiyan veya yahudi olsun zorbaların tahsilat listesine dahildi.

Bu zoraki imdadiyye tahsili sırasında birçok adam yerini yurdunu bırakıp kaçmıştı. Zorbalar herkesin eline «senin şu kadar vermen gerekir» diye kâğıtlar tutuşturup, veremeyenleri kefile bağlamıştı.

Bütün bu olaylar sonucunda imdadiyye adı altında ne miktar para toplandığını ve bunların ne kadarının hazineye aktarıldığını veya aktarılmadığını bilemiyoruz. Yukarıda Silahdar Tarihi'nden naklen çizmeğe çalıştığımız tabloya bakılırsa, bir miktar paranın daha hazineye girmeden kapanın elinde kaldığına hükmedilebilir. Fakat herşeye rağmen, bazı kaynaklarda rastlanan bilgilere göre (1), bu olaylar sonucunda kapukulunun mevâcib, terakki ve cûlus bahşişlerinin tamamının ödenmesi mümkün olmuştur. Mevâcib, terakki vs hariç sadece cûlus bahşışı olarak 70.394 yeniçeriye 3.905 kise, 12.153 cebeciye 242 kise, 5.084 topçuya 102 kise, top arabacılara 13 kise, sūvari ocağına da 295 kise akçe dağıtılmıştır. 4.557 kiselik bu meblağın 1256 kisesi Enderun Hazinesi'nden verilmiş, kalanı tuğ câizelerinden sağlanmıştı.

(1) Raşid Tarihi, c. 2, s. 21; Defterdar Sarı Mehmed Paşa, Zübdetü'l-vekâyi, vrk. 138.

4. 1687-1697 yılları arasındaki mali duruma bir bakış: İmdadiye dışı önlemler

Acaba 1687 ilâ 1697 yılları arasında kalan on yıllık süre içinde imdad-ı seferiyye ya da kısa adıyla imdadiyye akçesi tahsil olundu mu? O dönemi hikaye eden tarihi eserlerde açıkça bir imdad-ı seferiyye uygulamasından söz edilmemektedir. Fakat bu konuda arşiv belgelerinden yeni bilgiler derlenmesi de ileride olasıdır.

Bu dönem içinde şimdilik imdad-ı seferiyye adı altında para tahsili yoluna gidilmediği varsayılsa bile, «hazineye imdad» gerekçesiyle çeşitli mali tedbirlere başvurulduğu saptanmaktadır. Osmanlı mali tarihinde «imdad-ı seferiyye akçesi»nin mahiyetinin iyice anlaşılıp, yerinin saptanması ve özellikle 1697'den sonra görülen ve ileride ele alınacak olan imdadiyye uygulamalarına gidişatın belirlenebilmesi için, bu mali önlemlerin kısaca gözden geçirilmesinde yarar vardır.

Bu on yıllık süre üç padişahın saltanatını içerir: II. Süleyman (1687-1691), II. Ahmed (1691-1695), II. Mustafa (1695-1703). Tahta çıkışlar Osmanlı mali tarihi için üzerinde durulması gereken bir noktadır. Zira her cülusta askere «cülus bahşişi» dağıtılması âdettir ki, nakit parayı gerektiren bu ödeme hazineye ek bir yük getirir. Nitekim, bu dönemde de bu sebeple hazine zor durumlarda kalmıştır. Öte yandan, daha IV. Mehmed zamanında 1683'de Avusturya'lılar ile başlayıp sonradan Venedik, Lehistan ve Rusya'nın da katılmasıyla genişleyen savaşların henüz sonu gelmiş değildir. Düşmanlar Osmanlı'ya karşı «kutsal ittifak» adı altında birleşmiştir. Savaşlar ancak 1699'da Karlofça Barışı ile sona erecektir.

Bu dönem içinde sefere iştirak eden padişahlar da olmuştur. Yüklü harp giderleri bir yana, bir de padişahların ilk sefere çıkışlarında verilmesi gelenek olan «sefer bahşişleri» de bu dönem içinde mali sorunlardan birini teşkil etmiştir.

İşte, Osmanlı bütçelerinin devamlı açık verdiğini bildiğimiz (I) böyle bir dönemde başvuru bazı mali önlemler tarih sırasıyla şöyledir:

I.) 1687'den itibaren müsadere olağanüstü artmıştır (2). Bunun başlıca sebebinin iç hazinenin kaynaklarının kuruması ve böylece dış hazineye yardım olanaklarının azalmış olması olduğu düşünülebilir (3). Müsadere yoluyla elde edilen eşya ve paralar iç hazineye girerdi.

II.) H 1102 (1690-91) de «masarif-i seferiyyeye imdad olunmak» gerekçesiyle Hazine-i Amire'ye giren para ile çıkan para arasında hazine lehine değer farkı yaratılmıştır. Şöyle ki: Tahsilat sırasında hazine örneğin gurusu tedavül değeri olan 120 akçe üzerinden kabul edecek, fakat hazine ödemelerinde (sarfiyat sırasında) gurusun 160 akçeye alınması mecburi olacaktır (4). Yani, yerinde bir deyimle devlet «alacağına şahin vereceğine karga» kesilmişti.

III.) Aynı yıl içinde, o ana kadar İstanbul Gümrüğü'ne bağlı olan tütün resmi mukataası (Mukataa-i Resm-i Duhan) halkın tütüne olan rağbeti gözönüne alınarak müstakil bir mukataa haline getirildi. Mukataaya 55 yük akçelik yıllık bir gelir öngörülerek ihalesi yapıldı (5).

IV.) Yine aynı yıl içinde cizyenin tahsil usulü ve oranlarında değişiklikler yapıldı. Şöyle ki: O ana kadar bazı sul-

(1) H. Sahillioğlu, Sıvış Yılı Buhranları, IFM no: 27, s. 97.

(2) 1687-97 yılları arasındaki müsadere örnekleri için bkz. Raşid Tarihi, c. 2, s. 24, 100, 201, 205, 211, 311, 319, 358-59, 365, 398, 403.

(3) H. Sahillioğlu'nun verdiği rakamlara göre (a.g.e., s. 95), bütçe açıklarını kapatmak için 1670-1688 yılları arasında iç hazineden çekilen meblağların miktarı giderek artmış ve üstelik 1684-88 yılları arasında çekilen meblağların hiç biri iade edilememiştir.

(4) Raşid Tarihi, c. 2, s. 147. Yapılan ayarlama şöyleydi: Hazine girişlerinde gurusu 120, şerifi altun 270, yaldız altunu 300 akçe; çıkışlarda gurusu 160, şerifi 360, yaldız 400, pare 4 akçe.

(5) Raşid Tarihi, c. 2, s. 149.

tan vakıfları ile diğer vakıflara «hasıl» kayd olunan cizyelerin devletçe (mîrice) tek elden idaresi kararlaştırıldı. Cizye yükümlüleri üç sınıfa ayrılarak, âlâ'dan 4, evsat'dan 2 ve ednâ'dan 1 şerifi altın alınması karara bağlanıp (1), tahsilatta «mühürli kâğıt» usulü ihdas edildi. Böylece, tarihçi Raşid'in verdiği bilgiye göre H 1101 yılında cizye gelirleri emaneten idare edilip, o ana kadar cizyeden yılda 4 bin kise akçe elde edilirken, yeni tedbirler sayesinde devletin cizye geliri iki misline çıktı (2).

V.) H 1106 (1694-95) yılında Osmanlı mali tarihinde önemli bir dönüm noktası olarak kaydedilmesi gereken «mukataaların malikâne satış usulü» ihdas edildi. Bu usulle devlet, vergi kaynaklarını (mukataaları) müzayedeye çıkarıyor ve iltizam usulünün aksine alıcılara ömür boyu tasarruf hakkı tanıyarak bu vergi kaynaklarını talep edenlere satıyordu. Böyle bir sistemin getirilmesiyle hazineye nakit temininin yanında, iltizam usulünün zarar verip, kurduğu vergi kaynaklarının ilerde daha verimli hale geleceği de düşünülmüş ve amaçlanmıştı (3).

VI.) Yine 1106 yılında, önceki yıllar talibi çıkmayıp, bir türlü ihale olunamayan bazı mukataaların «semtinde kârib olan ve tahsile kâdir âyan-ı vilâyetin uhdesine iltizam olunmak husûsu tasvib» olundu. Böylece hazinenin bu gelirlerden yoksun kalmasının önüne geçilmiş olunacaktı (4).

VII.) Savaş masraflarının çokluğu gerekçesiyle daha önceki yıllar bir tasarruf yoluna başvurulmuş ve maaşlı bir zümre olan «mütেকaidin ve duagüyân tâifesinin» maaşlarının üçte biri devletçe kesilmiş ve üstelik bunların maaşları (vazifeleri)

(1) Bşb. Arş., Cevdet Maliye, no: 22257 (ferman).

(2) Raşid, c. 2, s. 148. H 1106 yılında kiptiyan cizyesi de yeni bir esasa bağlanmış ve diğer mukataalar gibi satışı yapılmıştır. Bkz. Raşid, c. 2, s. 328.

(3) Raşid, c. 2, 289. Daha geniş bilgi bkz. M. Genç, Osmanlı Maliyesinde Malikâne Sistemi (Türkiye İktisat Tarihi Semineri, Metinler/Tartışmalar, Ankara 1975), s. 232 vd.

(4) Raşid Tarihi, c. 2, s. 328.

ödenirken «pâre» üç yerine dört akçe üzerinden hesaplanma yoluna gidilmişti. H 1106 yılında ise 1/3 lük kesintiden vazgeçilmiş ve «pâre»nin savaş sona erdiğinde yine üç akçe üzerinden hesap olunmasına temenni kararı alınmıştır (1).

VIII.) H 1108 yılında tahsili gereken «sürsat bedeli» (2) nin peşin olarak tahsiline gidilmiştir. Gerekçe olarak ileri sürülen neden savaş masraflarının çokluğudur: «kesret-i masârif-i seferiyye sebebiyle...». Halktan bu peşin tahsilatın güçlüğü göz önünde bulundurularak, paranın ülkedeki zengin ve hali vakti yerinde kişilerden tahsil olunması ve halkın bu kişilere borçlu sayılacağı hakkında her tarafa emirler yazılmıştır (3).

IX.) H 1107 (1696-97) yılında «hazineye irâd ve külli imdad olurdu deyu fikr ve mülahaza olunub» tütün üzerinden alınan vergiler yeniden ayarlandı ve arttırıldı: Tütünler cins ve kalite itibariyle bir sınıflamaya tâbi tutularak vakiyye başına 20 ilâ 60 akçe arasında gümrük resmi kondu. Ayrıca tütün tarımı yapılan her dönüm başına da bir altın resm-i dönüm alınması kararlaştırıldı. Bu işlem sonucunda vak'a-nüvis Raşid Efendi'nin verdiği bilgiye göre bu gelir kaleminden yılda 129 yük 44 bin akçe (12 milyon 944 bin akçe) elde edilerek, eskiye oranla 78 yük 44 bin akçe daha fazla gelir sağlanmış oldu (4).

(1) Raşid Tarihi, c. 2, s. 360.

(2) Sürsat yürüyüş halindeki ordunun yol boyunca iâşesini sağlamak üzere halkın yükümlü olduğu aynı veya nakdi bir «akdi mükellefiyet»tir. Başka bir deyişle sürsat, ordu iâşesi için tahıl vs. yi devlete satma zorunluluğu olup, icabında bedel olarak da tahsil olunurdu. Daha geniş bilgi için bkz. Lütfi Güçer, XVI-XVII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Hububat Meşalesi ve Hububattan Alınan Vergiler, s. 93 vd.

(3) Raşid 2, s. 364. «...servet ve yesârı zâhir ve aşikâr olan âyan-ı memleket ala mehl reâyâdan ahz ve istifa etmek üzere aceleten kendü mallerinden taraf-ı mirîye bedel-i sürsatların edâya müsâraat eylemleri...».

(4) Raşid 2, s. 377-78. H 1113 senesine ait bütçede «mal-ı zer-i dönüm-i duhan» adı altında toplanan gelir yılda 13.094.750 akçedir (Beb. Arş. K. Kepeci tasnifi, no: 2326).

5. 1697-1699 yıllarındaki imdadiyye uygulamaları

1697-99 yıllarındaki imdad-ı seferiyye uygulamasına dair Başbakanlık Arşivi'nde özel bir defter bulunmaktadır (1). Bu defterin yakından incelenmesi, imdad-ı seferiyyenin bu yıllardaki uygulamasının çeşitli yönlerini açığa çıkaracağı gibi, daha önceki uygulamalara ait ve yukarıda değindiğimiz sınırlı bilgilerimiz de bu örnek sayesinde daha aydınlık bir çerçeveye içine oturmuş olacaktır.

B.A.'indeki söz konusu defter esas itibariyle iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde 12 Aralık 1697'de yayınlanan bir emirle tevzi ve tahsiline girilen imdad-ı seferiyye akçelerine ait bilgi ve veriler yer almakta, ikinci bölümde ise değişik amaçlı diğer uygulamaya ait (12 Nisan 1699) bilgiler bulunmaktadır. Defterin sultan vakıflarından toplanacak imdad-ı seferiyye akçeleriyle ilgili bir diğer bölümü daha bulunmakla beraber, bu bölüm aslında ayrı bir uygulamaya ait olmayıp, birinci bölümün tamamlayıcısı durumundadır.

Şimdi defterdeki bilgilerin incelenmesine geçebiliriz.

a.) 1697 yılı sonunda başlayan uygulama

Bu yıl imdad-ı seferiyye toplanmasına neden gerek duyulduğunu, tahsil imkanlarının ne merkezde olduğunu ve tahsilat sırasında izlenmesi gereken mali usulü, zamanın defterdarı kaleme almış olduğu bir «takrir» ile açıklamıştır. Defterdar Efendi'nin bu yazısı sadrazam tarafından «sâir senelere kıyas ile bu sene-i mübârekede masârif-i seferiyyemiz ziyâde olmağın imdad-ı seferiyye için Defterdâr Efendi kullarının arzıdır» ifadesiyle padişaha takdim olunmuştur. Defterdar Efendi imdad-ı seferiyye'ye başvurulmasının gerekçesini şu sözlerle açıklamaktaydı:

(1) İmdad-ı Seferiyye Tahsil Defteri, Bşb. Arş. Maliyeden Müdevver Defterler, no: 6006 (Ca 1109 - M 1112).

«... Bu sene-i mübârekede Bosna cânibinde ve Tunâyalılarında kış için ziyâde muhafazacı tahrir olunduğundan ve sefer-i hümâyûn ve gerek donanmay-ı hümâyûn için dahi ziyâde barut ve cebehâne tedârîki lâzım ve mühimm olduğundan sâir senelere kıyas ile bu sene masârif-i seferiyye ziyâde olmağın irâd-ı muayyeneden gayri bir mikdâr irâd tedârîkine dahi muhtaçdır...» (1)

Defterdarın bu sözleri, «**imdad-ı seferiyye**» adı altında toplanacak paranın, adından da anlaşılacağı üzere, savaş giderlerine harcanmak için toplanan bir para olduğunu ve de bu giderlerin normal devlet gelirleriyle karşılanmasının olanak dahilinde bulunmadığı zamanlarda başvurulana olağanüstü bir finansman yolu olduğunu açıkça kanıtlamaktadır.

Fakat bu para kimlerden ve nasıl toplanacaktı? Ne kadar gereksinme vardı? Bir girişim sonucunda tahsilatın başarı oranı ne olabilirdi? Defterdar Efendi'nin takriri bu soruların da cevabını içerdiğinden yine onu izleyelim:

«...ve lâkin reâyâ fukarasının kesret-i neddab sebebiyle ahvalleri ma'lûm ve reâyâdan bir vechile mümkün değil. Zî kudret olanlarından talep olursa bir güft ü güye bâis söz iderler. Ancak erbâb-ı menâsıbdan sâir vakt gibi akçe alınmaz. Mansıbdan olmaları takribiyle kendülerinden bir mikdâr talep olursa istib'âd olunmaz. Ve böyle mahalde defter olunan izdiyad dahi hadd-i imkânda olsa verir. Ma'külelerinden ve selâtin-i izâm evkafı izdiyâdından defter olduğu üzere 1.185 kise akçe tahsil olunmak bâbında izn-i âlileri buyrulur ise bir mikdâr masârife imdad olurdu. Lâkin bu def'a defter olunan kimselerden nice def'a karz akçe alınmıştır. Ve bazılarının da-

(1) MAD 6006, s. 13.

hi mîrîde alacağı vardır. Ve bazıları dahi mîrîden me' mûr olduğu masârif için akçe isteyecektir. Taşra hazineye teslimi fermân buyrulduğu halde alacaklarına takass eylemek isterler. Eğerçe akçeyi vermiş olurlar, lâkin nakd akçe ele girmediğinden bir işe sâlih akçe olmaz. Tahsili fermân buyrulduğu halde Enderûn-ı Hümâyun Hazinesi'ne teslim olunmak üzere fermân buyrulur ise alınan akçe dahi ne için sarf olunur, tekrar taşra alındıkça masrafı dahi ma'lûm olur...» (1)

Defterdarın ifadesi açıktır. Fakat şu noktaları vurgulamakta yine de yarar var: Gereksinen miktar en azından 1.185 kisedir. Bu paranın reâyadan toplanmasına olanak yoktur, çünkü durumları kötüdür. Hali vakti yerinde olanlarından istense çeşitli dedikoduların çıkmasına sebep olurlar. Mansıb erbabından (askeri ve idari görev sahipleri) daha önce alındığı gibi para alınamaz, ama imkânları olsa verirler. İş bilir ve akli başında kişilerle sultan vakıfları gelir fazlasından bu paranın temini yoluna gidilirse iyi olur. Bu sefer liste yapıp kendilerinden para temini düşünülenlerin birçoğundan daha önce de borç para alınmıştı. Zaten bir çoğuna devlet (dış hazine) hâlen borçlu durumdadır. Tahsilat yoluna gidildiğinde, toplanacak paranın dış hazine'ye değil, iç hazine'ye verilmesi sağlanmalı ki alacaklılar eski borçlarına mahsub ettirip fiili ödemedir kaçınmasınlar...

Sonuç olarak, 23 Ca 1109 (12 Aralık 1697) tarihli bir فرمان gereğince gereksinme duyulan paranın «imdad-ı seferiyye» adı altında tevzi ve tahsiliyle ilgili bir liste hazırlanır (Bk. Tablo: I). Bu listeye göre defterdarın 1.185 kiseye ihtiyaç göstermesine rağmen, önce 785 kisenin tevziine karar verilirse de bazı düzeltmelerle bu miktar 781 kiseye (390.500 guruş) düşer. Tevziat listesine başta sadrazam olmak üzere devletin merkezdeki yüksek rütbeli çeşitli askeri ve idari sınıf mensup-

(1) A.g.d., s. 13.

ları ile taşradan bazı vali, muhassıl ve voyvodalar ve de başta İstanbul'daki sultan vakıfları olmak üzere birkaç vakıf dahil edilmiştir. Her birinin mali olanakları gözönünde bulundurularak ödemeleri gereken miktarlar tayin ve tesbit olunmuştur (Bk. Tablo: I, sütun I). Listeye göre imdad-ı seferiyye'ye iştirakle yükümlü tutulanların sayısı 65'tir (1).

Gerek tevziat (Düşünülen) ve gerekse tahsilat (Gerçekleşen) açısından bu 65 yükümlüyü 5 ana grupta toplamak mümkündür (Bk. Tablo: II ve III). Tevziat rakamları esas alındığında; bu 5 grup içinde en büyük payın (% 34,82) birinci guruba mensup olanların, yani merkezdeki askeri ve idari görev sahiplerinin omuzlarına yüklendiği görülürse de, bunların sayı itibariyle toplam yükümlülerin % 83'ünü oluşturmuş olması her birinin payına düşen miktarın aynı nisbette ağır olmadığını ortaya koyar. Bunun yanı sıra Mısır Valisi'nin tek başına toplanacak paranın % 25,60'ını sağlaması istenmektedir. Bu oran çok yüksek görünmesine rağmen, ödenmesi gereken miktarı mutlak rakam olarak düşünür (100 bin guruş) ve Mısır valilerinin imparatorluk dahilindeki mali olanakları gözönüne alırsa, valinin olağandışı bir miktarla yükümlü tutulduğu söylenebilir.

Tevziatta her bir yükümlüye düşen miktarlar Tablo: I'den ve her bir grubun iştirak oranı Tablo: II'den izlenebilir. Biz burada imdad-ı seferiyyenin tevzi sırasında yükümlülerin mali olanaklarının gözönünde bulundurulduğunun anlaşıldığını belirtmekle yetinelim.

Tevziat sırasında düşünülen rakamlar tahsilat sırasında tam olarak gerçekleşmemiştir. Tevzi olunan toplam 781 kisenin (390.500 guruş) ancak 386 kise 341 guruşu (193.341 guruş) yani % 49,5'i tahsil edilebilmiş, 197.159 guruşu (% 50,5'i) bakaya kalmıştır. Böylece tevziat listesinde yer alan 65 yükümlüden 24'ü paylarına düşeni tam olarak ödemiş, 34'ü hiç ödemedi bulunmamış, 7'si ise kısmen ödeme yapmıştır.

(1) Yükümlüler listesindeki «Muhasebe-i Cizye», «Muhasebe-i Anadolu», «Mukataa-i Haremeyn» vs. gibi kestirme ifadelerle kurum değil, kurumun başındaki görevliler kastedilmektedir: Cizye Muhasebecisi... gibi.

TABLO: I

23 Ca 1109 (12 Aralık 1697) tarihli ferman gereğince
tevzi ve tahsil olunan imdad-ı seferiyye
(Kaynak: B. A. MAD no: 6006, s. 4-12)

Yükümlüler	Tevziat (Kise)	Tahsilat - taksitler - (Guruş)	Bakiye (Guruş)
1. Hazret-i sadr-ı âli	50	(5.000+5.000+4.500+10.500)	—
2. Darüssaâde ağası	20	(2.500+1.000+1.000+500)	5.000
3. Yeniçeri ağası	20	10.000	—
3. İstanbul kaymakamı (10-5) = 5	5	—	2.500
5. Vezir Kaptan Paşa	15	7.500	—
6. Mısır valisi	200	2.500	97.500
7. Sayda ve Beyrut valisi (25-10) = 15	15	(3.333+4.166,5)	—
8. Trablusşam valisi (15+10) = 25	25	(10.000+755,5+167,5+136,5)	1.440,5
9. Rakka valisi	15	—	7.500
10. Defterdar Efendi	15	7.500	—
11. Yeniçeri kethüdası	10	—	5.000
12. Yeniçeri kâtibi	3	—	1.500
13. Sadâret kethüdası	5	—	2.500
14. Valde sultan kethüdası	5	—	2.500
15. Reisü'l-küttâb Efendi	5	1.500	—
16. Sipahiyân ağası	3	(700+800)	—
17. Silâhdârân ağası	3	(500+1.000)	—
18. Ser cebeciyân-ı dergâh-ı âli	5	—	2.500
19. Kethüday-ı bevvâbin-i hazret-i şehriyârî	2	—	1.000
20. Mirahor-ı evvel ağa	3	—	1.500
21. Mirahor-ı sâni ağa	2	—	1.000
22. İstanbul bostancı-başı	3	—	1.500
23. Ruznâmçe-i Evvel Efendi	3	1.000	500
24. Muhasebe-i Evvel Efendi (3+1) = 4	4	(1.000+1.000)	—
25. Defter-i Hakanî emini	3	—	1.500
26. Muhasebe-i Cizye	2	—	1.000
27. Mevkufatî Efendi	1	—	500
28. Muhasebe-i Anadolu	1	—	500
29. Ser gulâm-ı bâkı	5	2.500	—

Yükümlüler	Tevziat (Kise)	Tahsilat - taksitler - (Guruş)	Bakiye (Guruş)
30. Tezkere-i Maliye	1	—	500
31. Mukabele-i Suvari	1	—	500
32. Muhasebe-i Haremeyn-i şerifeyn	3	1.500	—
33. Mukataa-i Haremeyn	2	1.000	—
34. Tezkere-i Evvel Efendi	1	—	500
35. Mektubi-i Efendi ağa	1	—	500
36. Ser çavuşan-ı dergâh-ı âli	3	—	1.500
37. Kapudan-ı nehr-i Tuna	5	—	2.500
38. Emin-i Matbah-ı Âmire	5	2.500	—
39. Ser kassabân	5	(500+1.000+1.000)	—
40. Emin-i çuka	3	—	1.500
41. İstanbul Darbhânesi nâzırı	5	—	2.500
42. Edirne Darbhânesi nâzırı	5	—	2.500
43. Tersâne-i Âmire emini	5	2.500	—
44. Tophâne-i Âmire nâzırı	5	2.500	—
45. Defterdar-ı Asitâne-i Saâdet	5	—	2.500
46. İstanbul gümrük emini	5	—	2.500
47. Şehr emini	1	—	500
48. Emin-i nüzül-i hümayûn	1	—	500
49. Emin-i hatab	2	1.000	—
50. Ser topçiyân-ı dergâh-ı âli	3	1.500	—
51. Ser araba-i top	1	—	500
52. Ağay-ı İstanbul sâbık	2	1.000	—
53. İstanbul Ağası	2	1.000	—
54. Ruznâme-i İstabl-ı Âmire	1	—	500
55. Masraf-ı hazret-i şehriyâri	1	—	500
56. Ruznâme-i emini-i şehriyâri	1	—	500
57. İhtisab-ı İstanbul ve emini-i beytülmâl	1	—	500
58. Beyşehir muhassılı Mustafa	5	2.500	—
59. Haleb muhassılı	5	2.500	—
60. Tokad voyvodası	2	(500+500)	—
61. Diyarbakır voyvodası	2	—	1.000
62. Kethüday-ı bâb-ı Mısır	5	999	1.501
63. Ziyâde-i evkaf-ı salâtin-i izâm	200	68.782,5	31.217,5
64. İzdiyâd-ı evkaf-ı İbrahim Hanzâde	25	(7.500+4.000+1.000)	—
65. İzdiyâd-ı evkaf-ı .?. kapucibaşızâde	15	2.000	5.500
TOPLAM	781	193.341	197.159

TABLO: II

1109 - 1110 senesi imdad-ı seferiyye tevziyatının çeşitli gruplar itibariyle dağılımı

Gruplar	Kalem		Tevziyat	
	Aded	%	Mikdar (grş)	%
1. Merkezdeki askeri ve idari vazife mensupları	54	83	136.000	34,82
2. Sultan vakıfları	1	1,5	100.000	25,60
3. Mısır valisi	1	1,5	100.000	25,60
3. Mahallî idareci ve görevliler (*)	7	10,7	34.500	8,83
5. Diğer vakıflar	2	3	20.000	5,12
Toplam	65	100	390.500	100

(*) Bu gruba Tablo I'in 7, 8, 9, 58, 59, 60 ve 61 nci kalemleri alınmıştır.

TABLO: III

1109 - 1110 senesi imdad-ı seferiyye tahsilatının Tablo II'deki gruplar itibariyle durumu

Grup no.	Gerçekleşen tahsilat		Kendi payına düşeni eda oranı (%)	Toplam tevziyata oranla tahsilat oranı (%)
	Miktarı (grş)	%		
1.	82.999	42,9	61	21,25
2.	68.782,5	35,8	68,7	17,61
3.	2.500	1,2	2,5	0,64
4.	24.559,5	12,7	71,1	6,28
5.	14.500	7,4	72,5	3,71
Toplam	193,341	100,0	275,8	49,50
			276,8:5= %55,16	

(I) no'lu tablo kalem kalem gözden geçirildiğinde, her bir yükümlünün ne ödeyip ne ödemediğini tek tek görmek olanağı varsa da, ayrıca düzenlediğimiz (III) no'lu tablo sayesinde, gruplar itibariyle tahsilat sonucunda her bir grubun toplanan paraya katkılarının ve kendi paylarına düşeni ödemedeki ihmalkârlıklarının derecesini daha derli toplu olarak izlemek olanağı vardır. Bu tabloya göre, kendilerine tevzi edileni yüzde yüz eda eden gruba rastlanmamıştır. «Diğer vakıflar» grubu ödemesi gereken miktarın % 72,5'ini gerçekleştirerek başı almış, buna karşılık Mısır Valisi kendisinden talep edilenin ancak % 2,5'ini verebilmiştir. Mısır Valisi'nin bu ihmalkârlığı (?) olmasaydı, ortalama olarak her grubun % 60'ı geçen ödeme oranı genel ortalama % 55,16'ya düşmeyecekti. İmdad-ı seferiyye tevziyatına ödeme yoluyla cevap verme oranı ortalama % 55,16 olmasına rağmen, Mısır Valisi'nin tek başına toplam tevziyatın % 25,60'ını ödemekle yükümlü tutulup, toplam tahsilatın ise ancak % 1,2'sini ödemiş olması, genel tahsilat oranını % 49,5 seviyesinde bırakmıştır. Bu % 49,5 oranında gerçekleşen tahsilat yüzdesi içinde ise Mısır Valisi'nin payı % 0,6'dır.

İmdad-ı seferiyye'yi ödeme koşullarına gelince:

Paylarına düşen imdad-ı seferiyye akçelerini hâlâ ödemiş veya kısmen ödemiş olanlara bakıp, ödemenin ihtiyari olduğunu, bunu ödemekten kaçınılabileceğini sanmamak gerekir. «Defter mücebince tahsil oluna» diye bir hatt-ı hümâyûn sudur ettiğine göre, deftere (listeye) dahil olanlar için imdad-ı seferiyye, kaçınılmaz, kanuni bir yükümlülük hali kasbetmiş demektir. Yalnız ne var ki, bu yükümlülüğün esası devlete borç vermeden ibaret olduğuna göre, tahsilatın yüksek bir oranda gerçekleşebilmesi için ödeyicilere bazı kolaylıkların tanınması gerekmiştir. Nitekim Tablo: I'nin ikinci sütunu gözden geçirildiğinde, yükümlülerin kendi paylarına düşeni ister bir seferde, isterlerse taksitler halinde ödeme olanakları olduğu görülür. Üstelik taksitlerde de belli bir miktar ve süre sınırlaması yoktur. İki, üç, dört taksitte ödeme yolunu seçenler olduğu gibi, keyfi miktarlarla dördüncü taksitini de ödemiş olduğu halde, he-

nüz payını tam eda edememiş olanlar vardır. Hiç ödemede bulunmayanlar veya kısmen ödeme yapanlar için yanlarına «tahsilîyçün emir verilmiştir» şeklinde bir kayıt düşülmüştür ki, bu da yükümlü için imdad-ı seferiyyeden kaçmanın olanaksız olduğunu gösterir. Aksi halde, Osmanlı mali hükümlerinin işleyişine göre, devlet malının o kişinin zimmetinde kaldığı varsayılır ve bu da müsadere için önemli nedenlerden birini teşkil eder (1). Devletin istediği parayı (borç da olsa) ödemekten kurtulmanın yolu ya imdad-ı seferiyye bakıyyelerinin toptan afvedilmesi veya o kişinin «haline merhameten» padişahça bu yükümlülükten afvedilip, bunu gösteren özel bir «emr-i âli»nin isdarı gerekirdi.

Ödemelerle ilgili olarak dikkati çeken diğer bir nokta da şudur: Mısır ve Rakka valileri ile Beyşehir ve Halep muhassılları ve Tokad ve Diyarbakır voyvodaları gibi merkezden uzakta bulunan yükümlüler ödemelerini İstanbul'da bulunan kethüdaları, sadaret ağaları veya vekilharçları vasıtasıyla gerçekleştirmişlerdir.

12 Aralık 1697 tarihli (23 Ca 1109) ferman gereğince tevzi olunup tahsiline girişilen bu imdad-ı seferiyye akçelerinin, tevziat listelerine girenlerden hazine namına bir borç alma işlemi olduğuna şüphe yoktur. Bu noktaya daha önce de işaret olunmakla beraber, burada bu «borç verme niteliği»nin kanıtlarını açığa çıkarmakta yarar vardır.

Defterdar Efendi'nin daha önceki sayfalarda zikredilmiş olan takririndeki cümlelerin genel havası bir borç istemenin söz konusu olduğunu kuvvetle hissettirecek özellikte olmaları sebebiyle, bir kanıt olarak ileri sürülebilir. Fakat özellikle «...bu def'a defter olunan kimesnelerden nice def'a karz akçe alınmıştır...» ifadesi bu seferki girişimin de daha öncekiler gibi, bir borç isteme niteliğinde olacağını açık kanıtını teşkil eder. Bunların yanı sıra en önemli kanıt fiili ödemede bulunanların birer borç senedi istemeleri (2) ve bu isteklerinin yerine getirilme-

(1) MAD 6006, s. 27 ve 51 de örnek kayıtlar mevcuttur.

(2) MAD 6006, s. 13'deki «fermân-ı âli telhis sûreti»nden; «...hâlâ akçe teslim idenler temessük taleb iderler...»

sidir. Nitekim fiilen ödeme yapanların eline bunu kanıtlayan birer «temessük» verilmiş ve «temessük dâde» ibaresi altında da herbirinin verilmiş tarihi ayrı ayrı deftere işlenmiştir. Taksitlerle ödeme halinde, taksit sayısı kadar «temessük» ita olunmuştur. «Temessük» adı altında anılan bu belge, yükümlülere hazinece verilen borç senedinden başka bir şey değildir.

Borç senetlerine ait tarihlerin incelenmesi bize tahsilatın Receb 1109-Zilkâde 1110 (Ocak 1698-Mayıs 1699) tarihleri arasında gerçekleştiğini gösterir. İmdad-ı seferriyye toplanması emrinin 23 Ca 1109 (12 Aralık 1697) tarihli olduğu hatırlanırsa, ilk tahsilatın ancak bir ay sonra ele geçtiği ve toplam tevziatın % 49,5 ini oluşturan tahsilat oranına bir buçuk yıl sonra erişildiği görülür. Diğer bir deyişle, bir buçuk yıllık bir mehil tanındığı ve ödeme koşullarında (taksit, miktar) çeşitli kolaylıklar gösterildiği halde, arzu edilen meblağın % 50,5'i henüz tahsil olunamamıştır.

Borç olarak tahsil edildiklerini gördüğümüz bu imdad-ı seferriyye akçelerini hazinenin ne zaman geri ödeyeceğine dair bir kayıt elimizde mevcut değildir. Fakat bu zamanı «hazinenin sıkıntıdan kurtulduğu bir münasib zaman» diye anlamak herhalde yanlış olmaz. Aynı mantıkla, daha önce yapılmış olduğunu gördüğümüz borçlanmaların da, hazine henüz sıkıntıdan kurtulmadığı için geri ödenmemiş olduğu ileri sürülebilir (1).

Eğer geri ödeme koşulu olmasaydı, bu imdad-ı seferriyye uygulamasını bir borçlanma olarak nitelemek olanağı olmayacak,

(1) Borç-alacak meselesi söz konusu olduğunda, tarihin her döneminde bütün devletlerde görülen bir ortak özellik vardır; Devletler alacaklarını tahsil etmede gösterdikleri titizliği genellikle borçlarını ödemede göstermezler. Bu özellik Osmanlı Devleti için de söz konusudur. Nitekim bu dönemlerin Osmanlı Devleti alacağını tahsil için her çareye başvuran bir devlet görünümündedir. Alacaklıdan nakid tahsil olanakları kalmadığında iş, borçlunun sağlığında veya ölümünde mal ve eşyasını müsadereye kadar varırdı.

bunu-duruma göre- iane veya olağanüstü bir vergi biçiminde kabul etmek zorunluğu doğacaktı (1).

Bu arada üzerinde durulması gereken diğer bir nokta da imdad-ı seferiyye akçesini hangi hazinenin toplayacağı hususudur. Daha önceki sayfalarda yer vermiş olduğumuz defterdarın takriri bu arada yeniden hatırlanırsa ;orada işaret edilmiş olan toplanacak paranın sarf yerleri, imdad-ı seferiyye akçelerinin Hazine-i Âmire'ce (Dış Hazine) kullanılacağını ve dolayısıyla paranın da bu hazinece tahsil edilmesi gerektiğini açıkça ortaya koyar. Fakat Defterdar Efendi, temel ilke böyle olmakla beraber, bu seferki uygulamaya özgü olmak koşuluyla (2) ödemelerin Enderûn-ı Hümâyûn Hazinesi'ne (İç Hazine) yapılmasının uygun olacağı görüşündedir. Zira böyle yapılmazsa, Hazine-i Âmire'den zaten alacaklı olan bazı kişiler nakid para ödeme yerine, bu sefer kendilerinden talep olunanı eski alacaklarına takas edebilirler.

Defterdarın görüşü ve teklifi uygun bulunmuştur. Fakat yine de hazine muhasebe usulü ve ödeyicilere senet verilme durumu göz önüne alınarak, Enderûn Hazinesi'nce tahsil edilen imdad-ı seferiyye akçelerinin önce Hazine-i Âmire defterlerine irad-masraf (giriş-çıkış) kayıtlarının işlenmesi de zorunlu olmuştur:

«...İmdad-ı seferiyye için hatt-ı hümâyûn-i şevket-makrûn mücibince tahsilî fermân olunan akçeler Enderûn-ı Hümâyûn Hazinesi'ne teslim olunmak üzere fermân olunmuşdı. Hâlâ akçe teslim iderler temessük taleb iderler. Meblağ-ı merkum taşra hazinesine irâd ve masraf olunub, eshâbı yedine sûret-i

(1- Gerçi defterimizin bazı yerlerinde «iâne» sözcüğüne rastlamak mümkünse de («... isilay-ı küffardan nâsi mühimmât-ı seferiyye için Hazine-i Âmire'ye iânet lâzım ve ehem olmağın...») ve «...mühimmat-ı seferiyye ye iâneten...» MAD, 6006, s. 16, 25), bunlar «borç vererek yardım» anlamında kullanılmışlardır.

(2) Daha önceki yıllarda da bazı kişilerden imdad-ı seferiyye akçesi toplandığı ve Enderûn Hazinesi'ne teslim edildiği hakkında bk. MAD 6006, s. 12.

rûznâmçe verildikten sonra inşaallah tekmilinde irâd ve masraf Enderûn-ı Hümâyûn Hazinesi defterlerine dahi kayd olunmak üzere sûret verilüb bu def'a es-hâbi yedine sûret-i rûznâmçe verilmek bâbında telhis ve arz olındıkda telhis mücibince Ruznâmçe'ye dahi sûret verilmek bâbında fermân-ı âlişân sâdir olmağın... Recep 1109» (1).

b.) Sultan vakıfları gelir fazlasından toplanan imdad-ı seferiyye akçeleri

I no'lu tabloya yeniden göz atılırsa, imdad-ı seferiyye'ye iştirakle yükümlü tutulan 65 mükelleften son üçünün vakıflar olduğu hatırlanacaktır. Fakat defterlerimizde, diğer kalemler için olmadığı halde, vakıflar ve özellikle sultan vakıfları için konuyu daha yakından izlememizi sağlayan ek veriler yer almaktadır (2). Bu bölümde bunlar ele alınıp değerlendirilecektir.

Çeşitli yerlerden imdad-ı seferiyye toplanması gereği ortaya çıkınca vakıfların da buna iştiraki düşünülmüştü (Bk. defterdarın takriri). Daha sonraki fermanında ise vakıfların da imdad-ı seferiyye akçesine iştirakleri gerektiği şöyle ifade olunmuştu:

«İşbu sene-i mübârekede istilây-ı küffardan nâşi mühimmât-ı seferiyye için Hazine-i Âmire'ye îânet lâzım ve ehemm olmağın, İstanbul'da vâki evkaf-ı selâtin ve sâire izdiyadından yüz bin guruş evkaf mütevellileri ma'rifetiyle her vakfın tahammüline göre tevzi' ve defter olunub yerlü yerinden ber vech-i ta'cil tahsil olınmak...» (3).

Bu ifadeye göre İstanbul'da bulunan sultan vakıfları imdad-ı seferiyye'ye iştirakle yükümlü tutulmaktaydı. Vakıf mütevellileri, her vakfın mali olanaklarına göre bu yüz bin guruşu tevzi edecekler ve vakıfların gelir fazlasından bu paranın tahsili sağlanacaktı. Ancak bu iş için vakıfların muhasebe kayıtları yoklandığında, Sultan Süleyman'ın vakfı hariç, diğerlerin-

(1) MAD 6006, s. 13.

(2) MAD 6006, s. 16-27.

(3) MAD 6006, s. 16.

de gelir fazlasına rastlanmaz. Bunun üzerine ilgili kişiler bir araya gelerek konuyu yeniden görüşürler. Fermanın «her vakfın tahammüline göre» diyen âmir hükmü gözönünde bulundurularak şu karara varılır:

1) Bu meblağ her vakfın mali olanaklarına göre aralarında paylaşılacaktır

2) Parayı vakıf mütevellisi olanlar ödeyecek, fakat vakıfta gelir fazlası elde edildikçe paralarını bu fazladan tahsil edebileceklerdir.

3) Vakıftan geçinenlerin maaşlarına ve imareti olan vakıfların imaret masraflarına müdahale olunmayacaktır (1).

Bunun üzerine, alınan kararlar çerçevesinde istenen imdad diyenin tevzi ve tahsiline girişilir. Her vakfın ne vereceği tek tek belirlenir. Sonuç olarak, vakıfların kimlerin nezareti altında buldukları esasına göre bir defter düzenlenir ve takdim olunur (Bk. Tablo: IV). Fakat öngörülen 200 kise yerine ancak 137 kise 282,5 guruş toplanabileceği anlaşılır (2). Üstelik bazı pürüzler de söz konusudur: Bazı vakıflar devletten alacaktır. «Gelir fazlanız şu kadardır» denirken acaba bu husus dikkate alınmış mıdır? Vakıf idarecileri bu konunun açığa kavuşturulmasını isterken, bir taraftan da geri kalan miktarın talep edilmesini diler. Bu isteklerin nasıl bir sonuca bağlandığını tam olarak bilemiyoruz. Fakat 137 kise 282,5 guruşluk miktarın tahsili için 23 B 1109 tarihinde kesin emir verilmiştir (3).

(1) «...akd-i meclis olunub erbab-ı vezâifin vazifelerine ve imâreti olan evkafın imâret masrafına dahil ve taarruz olunmayub, mütevellî-i vakf olanlar tedric ile düştükçe galle-i vakıfdan rücû' şartı ile edâ eylemek üzere her vakfın kuvvet ve zaafına göre tevzi' olunmak evveli ve ahârî görünmeğîn...» a.g.d., s. 16.

(2) «...iki yüz kiseden 137 kise ile 282,5 guruş izdiyad-ı evkaf olmak üzere tahsili mümkün olduğına kaymakam paşa hazretleri tarafından gelen defterdir...» a.g.d., s. 26.

(3) Bu arada 27. sayfada şöyle bir kayıt vardır: «Bahr-i Siyah ve Sefid'in donanmay-ı hümâyun levendâtı mevâcibleri ve bazı masârif ve icârâtı için, Asitâne'de evkaf izdiyadından ve bazı lmdad-ı seferiyye akçelerinden tahsil olunmıyan ne mikdar ise mütevelliler zimmetlerinde mi kalmışdır? Her kimin zimmetinde kalmış ise yerlü yerinden talep ve tahsil ve ahz...». Vermemekte direnen olursa emlak ve eşyalarının «marifet-i şer'le» satılıp, paranın muhakkak tahsil edileceği de ilâve edilmektedir, (6 Z 1109).

Bununla 137 kise 282,5 grş. un mu, yoksa 200 kise için aradaki farkın mı kastedildiği belli olmamaktadır.

TABLO: IV

Sultan vakıfları gelir fazlasından tahsil olunan
imdad-ı seferriyye'nin döküm cedveli

Vakıfların kimin nezaretinde olduğu (Der nezaret-i ...)	Vakıf sayısı	Tahsilat (akçe)
— Hazret-i sadr-ı âli	26	3.582.200
— Hazret-i şeyhü'l-islâm	101	906.000
— Ağay-ı Dârüssâdetü's-şerife	77	2.136.457
— Ağay-ı Bâbü's-sâdetü's-seniyye	34	413.938 (*)
— Ser hazen-i Enderûn-ı Hassa	4	49.170
— Ağay-ı saray-ı cedid-i sultanî	7	43.462
— Ağay-ı saray-ı atik-i sultanî	5	20.896
— Kadıy-ı mahrûse-i İstanbul ber muceb-i defter-i müfredât	—	877.945
— Kadıy-ı Galata ber mûceb-i defter-i müfr.	—	100.447
— Kadıy-ı Üsküdar ber mûceb-i defter-i müfr.	—	26.180
— Kadıy-ı Eyüb ber mûceb-i defter-i müfr.	—	13.910
— Ser bostaniyân-ı hassa der İstanbul	10	83.308
Tahsilat toplamı		8.253.913
		veya 68.782,5 grş.
		veya 137 kise 282,5 grş.

(*) Daha sonra 5.600 akçası tenzil edilip, 413.938 akça yerine 403.338 akça tahsili uygun görülmüştür. Bu durumda tahsilât toplamını da 5.600 akça yani 46 guruş daha az kabul etmek gerekir.

(Kaynak: B.A. MAD. no: 6006, s. 16-25).

c.) 1699'da, yanan yeniçeri odalarının tamiri için toplanan imdadiyye akçesi

MAD 6006 no'lu defterin ikinci bölümü, imdadiyyenin değişik amaçlı bir uygulamasına ait verileri ihtiva etmektedir. Nitekim bu defa toplanan para savaş giderlerine yardım mahiyeti taşımamaktadır. Amaç yanan Yeniçeri odalarının (kışla) yeniden inşa ve onarımıdır (1). Bu nedenle olacak, defterin bu bölümünde «imdad-ı seferiyye» deyimine hiç yer verilmemiş, ancak bir iki yerde «imdadiyye» kelimesi kullanılmıştır (2).

Öte yandan, bu yıllarda hazineye yardım için toplanacak paranın «imdad-ı seferiyye» diye anılması garip olabilirdi. Zira, seferler sona ermiş, barış için 13 Kasım 1698'de Karlofça'da müzakerelere başlanmış ve nihayet 26 Ocak 1699'da (24 Receb 1110) taraflarca anlaşma imzalanmıştı (3). Savaş giderlerinin kalkması bütçenin yükünü oldukça hafifletmiş, gelir-gider farkı önceki yıllara oranla epeyce düşmüştü. Fakat eldeki bazı verilere göre 1698-1699 yılı bütçesi yine de açıktı (4). Yani hazine yine yardıma muhtaçtır.

Vak'anüvis Raşid Efendi H 1110 yılı olayları hakkında bilgi verirken, düşmanla barış için anlaşmaya varılmış olmasının, savaşlardan perişan olan halkın dertlerine deva olacak bazı icraatta vesile teşkil ettiğini söyler. Bu cümleden olarak, reâyânın ödeyemediği ve zimmetlerinde görünen çeşitli savaş vergileri afvedilir. Bunlar 3.035 kise akçe tutmaktadır. Ayrıca paşalar tarafın-

(1) Bu odalar 1693 yılı Eylülünde çıkan ve başka yerlerde de büyük tahribat yapan bir yangın sonucunda yandı (Mustafa Cezar, Osmanlı Devrinde İstanbul Yapılarında Tahribat Yapan Yangınlar ve Tabii Afetler, ayrı basım, s. 20).

Bu demek oluyor ki, bir zamanların güçlü Osmanlı Devleti tamir işine girişebilmek için beş yıl beklemek zorunda kalmış ve sonunda da bu işi ancak «imdadiyye» paralarıyla halledebileceğini görmüştü.

(2) MAD 6006, s. 51.

(3) Tafsilat için bk. M. Cezar, Mufassal Osmanlı Tarihi, c. 4, s. 2267-2273 (İstanbul 1960).

(4) Halil Sahillioğlu, Sivriş Yılı Buhranları, İFM no: 27, s. 97.

dan tahsil olunan ve halka eziyet yapılmasına yol açan **devr baha**, **hil'at baha** ve **zahire baha** gibi çeşitli adlarla anılan vergi türü mükellefiyetler kaldırılır. Buna karşılık eyalet valilerine yirmi beş yük akçelik haslar tahsis olunur (1). Keza bu arada Tameşvar ve Belgrad gibi hududa yakın bölgelerin hıristiyan halkının da süregelen savaşlardan büyük zarar gördükleri göz önünde bulundurularak, ödemekle yükümlü oldukları ağır vergiler kaldırılır veya hafifletilir. Tameşvar ve Belgrad'a bağlı reayanın H 1111 yılına ait cizyeleri ise tamamen afvedilir (2).

İşte durum bu merkezde iken 11 Şevval 1110 (12 Nisan 1699) tarihli bir emirle, Yeniçeri odalarının onarımı gerekçesiyle imdadiyyeye başvurulmuştur. Yanan odaların onarımı ya da yeniden yapımı için yapılan keşif sonucu (3) 212 kise 66 esedi gu-

(1) «...enva'-ı tekâlif-i seferiyyeden bi'l-cümle reâyây-ı memâlik-i mah-ruse zimmetlerinde kaldığı mahsub ve peyderpey taraf-ı mîriye edâsı mat-lûb olan üç bin seksen beş kise mikdârı akçe reâyâ fukarasına in'am ve fi-maba'd taleb olunmamak babında...» «...ve paşalar tarafından devr ve hil'at baha ve zahire baha nâmı ve sâir vechile olan enva'-ı tekâlif gibi bargiran-ı zimmet-i reâyâ olan vücûh-i mezâlîm tahfif olunub, tekâlif-i merkume bi'l-küllîye ref' ve terkîyn olunmak mukabelesinde Rumili ve Anadolu ve Karaman ve Sivas valilerine yigirmi beşer yük akçe has ta'yin olındı.» Tarih-i Raşid, c. 2, s. 476-77.

Ayrıca bk. M. Belin (çev. M. Ziya), Türkiye İktisadi Tarihi, s. 181; M. Cezar, a.g.e., c. 4, s. 1280.

Bazı eyalet valileri haslarının «25 bin yük akçeye iblâğı» konusunda Bkz. Bşb. Arş. K. Kepeci, no: 3085, s. 60-69.

(2) Tarih-i Raşid, c. 2, s. 481-82.

(3) Keşif sonucu şöyledir:

	Aded	Her bir oda için (akçe)	Toplam Tutarı (akçe)
Bölük odaları	24	232.000	5.568.000
Cemaat ve sekbanan odaları	49	140.000	6.860.000
Tamire muhtaç odalar	5	60.000	300.000
	78	432.000	12.728.000

(Tutarı: 12.728.000 akçe veya 106.066 esedi guruş veya 212 kise 66 esedi guruş); MAD 6006, s. 36.

ruşa ihtiyaç olduğu anlaşılmış, bunun 70 kisesinin devletçe (mirice) karşılanması, geri kalanın ise «sâir kullarına tevzi» olunmasına karar alınmıştır (1).

Devletin yükümlendiği 70 kişelik masraf için, 1110 yılına ait olmak üzere Adana eyaleti mukataalarından 20 kise, İstanbul kahve resminden 30 kise 66 guruş ve yörük bedeliyyesinden 20 kise bu işe tahsis edilmiştir (2). Ancak tahsilat aşamasında bu rakamlar değişikliğe uğrayacaktır.

«Sâir kullarına tevzi» olunması emredilen 142 kisenin, devletin ileri gelen elli görevlisine dört grup halinde tevzi ve tahsis olunduğunu görmekteyiz (3):

1) 24 kişilik bir grup oluşturan sadrazam, nişancı paşa, kaymakam paşa... ve diğer devlet ricali ve mansıb erbabından 65 kise,

2) 10 kişilik bir grup oluşturan Yeniçeri ocak ağası ve diğer ocak görevli ve mensuplarından 42 kise,

3) İstanbul dahilinde olup, İstanbul işleriyle görevli bulunan ve 13 kişilik bir grup oluşturan mansıb sahibi ve memurdan 30 kise,

4) Taşradaki iki muhassıldan (Haleb, Yenişehir) 5 kise.

Ne var ki, tevzi olunan bu 142 kisenin ancak 59 kisesi tahsil olunabilmiştir. Para, söz konusu tamirata harcamak üzere Hazine-i Âmir'e teslim edilmiştir.

Yukarıdaki ayırma göre, üçüncü gruptaki görevliler yükümlülüklerini tam olarak yerine getirmiş ve birinci gruptan da yapılan bazı tahsilat sonucu 59 kiseye ulaşabilmişti.

Öngörülen toplam 212 kise yerine ancak toplam 184 kişelik bir meblağa ulaşılmıştır. Böylece devletçe karşılanacağı söylenen 70 kişelik miktar da değişime uğramıştır (4).

(1) Raşid Tarihi'nde «taraf-ı mirîden» karşılanacak miktarın 72 kise olduğu yazılıdır (c. 2, s. 483) ki, bu rakam yanlıştır. Üstelik Raşid Efendi gerçekleşen miktarları vermemiş, böylece tasarlanan miktarların gerçek miktarlar olabileceği intibahı yaratan bir ifade kullanmıştır.

(2) MAD 6006, s. 44.

(3) a.g.d., s. 36-43 ve 49. Gruplara ayırma orjinal belgede mevcuttur.

(4) Gerçekleşen tahsilat rakamları şöyledir: Devlet ricali ve mansıb erbabından 59 kise, Adana mukataaları malından 20 kise, Adana valisinden 3 kise, kahve rüsumu emîninden 30 kise, Edirne irsaliyyesinden 73 kise, Ser gulâm-ı bakı'nın zimmetinde 1 kise kalmıştır. MAD 6006, s. 46 ve 47.

Burada bizi ilgilendiren 59 kiselik kısımdır. Zira imdadiye akçesi olarak toplanan miktar budur. Bu paranın kimlerden ve ne kadar tahsil olunduğunu gösteren bir tablo düzenlenmiştir (bk. Tablo: V) .Tabloda her bir yükümlüye tevzi olunan (1) ile fiilen ödediği miktarlar ve tevziat listelerindeki ayırıma göre hangi gruba mensup olduğu gösterilmiştir. Ayrıca, aynı tablo üzerinde, bu seferki imdadiyeye iştirak edenlerin 1109 daki imdad-ı seferiye listelerinde (bk. Tablo: I.) mevcut olup olmadığı araştırılmış ve payına düşen ile fiilen ödediği miktarlar işaretlenmiştir.

Sonuç olarak ortaya çıkan durum şudur: 142 kise imdadiye talep ve bu miktar 50 kişiye tevzi olunduğuna, fakat ancak 19 kişiden sadece 59 kise elde edilebildiğine göre ;yükümlü tutulanların % 38'inin iştirakiyle ,öngörülen miktarın ancak % 41'i gerçekleşmiş demektir.

Acaba tahsil olunamayan miktar ve yükümlüleri hakkında ne gibi tedbirler alınmıştır? Elimizdeki kayıtlar bu noktayı tam olarak aydınlatmaktan uzaktır. Büyük bir olasılıkla tahsil olunamayan kısım ya ileriki yıllara ertelenmiş ya da afvedilmiştir. Daha tahsilat sırasında zağarcı-başının 3 kiselik payının «avf ve in'am olunduğunu» bilmekteyiz. 14 M 1112 (1 Temmuz 1700) tarihini taşıyan son kaydımıza göre de Haleb muhassılının iki, keza Mısır kapu kethüdasının iki kiselik seferiye akçelerinin tahsili için yollar aranmaktadır (2).

Yükümlüler açısından, bu seferki listenin 1109 listesiyle mukayesesine gelince: Bu yıl yeniçeri odalarının tamiri gerekçesiyle kendilerinden imdadiye tahsil olunan 19 kişiden 15'i 1109 yılındaki imdad-ı seferiye akçesine iştirakle de yükümlü tutulmuştu. Ancak bu 15 kişiden sadece 6 sı o zaman yükümlülüklerini tam olarak yerine getirmiş, 9'u ise hiç ödemedede bulunmamıştı (bk. Tablo: V).

-
- (1) Eser tevziat listesi 50 kişiliktir.
(2) MAD 6006, s. 51.

TABLO: V

Onarım giderlerine harcanmak amacıyla toplanan
imdadıyyenin tevzi ve tahsil listesi
(Kise olarak)

No.	Yükümlüler	Tevzi olunan	Tahsil olunan	1109 daki imdad-ı seferiyyeye Grubu İştirak (*)
1.	Sadrazam	20	20	I 50
2.	Tevki'i Ahmed Paşa	2	2	I —
3.	İstanbul kaymakamı paşa	2	2	III (5)
4.	Kaptan paşa	5	5	III 15
5.	Hassa bostancı-başı	1	1	III (3)
6.	Yeniçeri ocağı sekban-başı	5	5	III —
7.	Kethüdâ-yı bevvâbin-i sadr-ı âli	1	1	I (2)
8.	İstanbul ağası	1	1	III 2
9.	İstanbul Defterdar vekili	1	1	III (5) (**)
10.	İstanbul gümrük emini	3	3	III (5)
11.	İstanbul Darbhâne nazırı	2	2	III (5)
12.	Tersâne-i Âmire emini	2	2	III 5
13.	İstanbul kasab-başı Şaban ağa	2	2	III 5
14.	Dergâh-ı âli cebeci-başı	2	2	III (5)
15.	İstanbul cizyedârı	1	1	III —
16.	Valde sultan kethüdası	3	3	I (5)
17.	Dergâh-ı âli çavuş-başı	1	1	I (3)
18.	Ser gulâm-ı bakı	2	1	I 5
19.	Aydın muhassılı (Yeniçeri ocağı emekdarı)	3	3	II —
TOPLAM		59	58 (***)	

Notlar :

(*) Parantez içine alınanlar tevzi edildiği halde ödenmemiş olan meblağları gösterir.

(**) 1109 daki listelerde vekili değil, defterdar vardır.

(***) Tahsilatı 58 kise değil, 59 kabul etmek gerekir. Çünkü defterimizde bu 19 kişiden yapılan tahsilatın 59 kise olduğu belirtilmiş, ancak 1 kişinin «ser gulâm-ı bakı»nın zimmetinde olduğuna dair not düşülmüştür ki, bu bir kiseye de tahsil olunmuş gözüyle bakılıyor demektir.

III. SONUÇ

XVII. yüzyılın ikinci yarısında rastlanan beş ayrı imdadiyye uygulamasını gözden geçirmiş bulunuyoruz. Bunlardan 1697-1699 yılları arasındakiler doğrudan arşiv belgelerinden izlenilmiş ve böylece uygulama hakkında ayrıntılı bilgiler sağlanmıştır. Diğer uygulamalara ait kısıtlı bilgilerimiz bu ayrıntılar ile tamamlandığında imdadiyye hakkında genel bir tanımlamaya girişmek mümkün olmaktadır.

Varılan sonuçları şöylece özetlemek mümkündür:

— İmdadiyyeler, Osmanlı maliyesinde hazine giderlerinin olağan gelirlerle karşılanmasına olanak kalmadığı zamanlarda en son başvuru olan finansman yollarından biridir. Hazinesinin bu durumu genellikle savaş zamanlarında söz konusu olduğundan, imdadiyyeler de genellikle savaş giderlerini finanse etmek amacıyla toplanır ve o zaman «imdad-ı seferiyye» olarak anılırlar. Ancak, sefer masrafı dışı amaçlarla da imdadiyyeye başvurulduğu olur. Böyle hallerde, doğal olarak yalın biçimde «imdad-ıyye» terimi kullanılır.

— İmdadiyye ödemeleri arızî bir yükümlülük olup, genel de değildir. Kural olarak reâyâdan imdadiyye istenmez. İmdadiyye vereceklerin hali vakti yerinde olmaları gözetilir.

— İmdadiyye yükümlüleri saptanırken statü farkı gözetilmez. İmdadiyye, hanedan mensuplarından, askerîlerden, ulemeden, esnaf ve tüccardan, müslim veya gayrimüslimden istenebilir. Yeter ki her birinin mali durumu elverişli olsun.

— İmdadiyye yükümlüleri saptanırken, herkesin ne verebileceği gözetilerek listeler hazırlanır. Dolayısıyla farklılaşmış yükümlülükler ortaya çıkar. Bu gözetme ve farklılaştırma, sap-

tanan yükümlülük miktarlarının keyfiligini nisbeten frenler. Yükümlüler, kendilerinden istenen toplam miktarı, mazaret bildirerek değiştirilmesini talep hakkına sahiptir. Ancak, küçük değişlikle ya da 1687 yılı uygulamasında örneği görülen ilmiyye mensupları gibi, mali güçsüzlüğünü beyan ve kanıtlama dışında imdadiyyeden tamamen muaf olma olanağı pek yoktur.

— İmdadiyye mahiyet itibariyle **kısmi ve farklılaştırılmış bir cebri istikrazdır**. Zaten her bir yükümlünün farklı miktarlarla yükümlü kılınabilmesinin mantığı da burada yatar.

— İhtiyaç duyulan miktarın ve yükümlülerin saptanmasında devlet genellikle kararsızlık göstermekte ve imdadiyye talebini «toplanabilir» rakamlara indirgemek zorunda kalmaktadır. Tahsilat da genellikle hemen ve tam olarak gerçekleşemekte ve belli bir zaman dilimine yayılmaktadır.

— Yükümlülüklerin yerine getirilmesi konusunda taksit gibi kolaylıkların sağlandığı da olur. Ancak, kesinleşen miktarın önünde sonunda ödenmesi bir zorunluluktur. Yapılan ödemeler için maliye bürolarında özel kayıt ve defterler tutulur. Yükümlülere yaptıkları ödemeleri kanıtlayacak senetler verilir. Ancak, 1687 uygulamasında görüldüğü gibi, keşmekeş haline dönüşen ve muhtemelen pek çok haksızlıklara neden olan tahsilat örnekleri de vardır.

— Toplanan paralar kural olarak Hazine-i Amire'ye irad kayd edilir. İmdadiyye hazineye bir borç verme olayı olmasına rağmen, hazinenin bu borçlarını geri ödediğine dair kayıtlara rastlanmamıştır. Büyük bir olasılıkla bu borçlar ileride ya hazinenin diğer alacaklarına mahsub edilmekte, ya da «elverişli bir zaman» kollana kollana zaman aşımına uğratılmaktaydı.